

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ШМАТКО ІННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'367

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ БДЖІЛЬНИЦЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі наукової термінології Інституту української мови НАН України Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат філологічних наук, професор
СИМОНЕНКО Людмила Олександрівна,
Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України, провідний науковий співробітник відділу лінгвістики

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
КОЧАН Ірина Миколаївна,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри українського прикладного мовознавства;

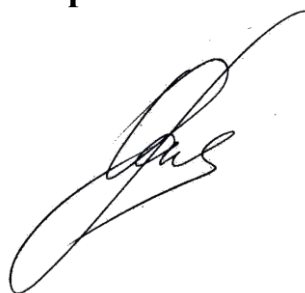
кандидат філологічних наук, доцент
МАЛЕВИЧ Леся Дмитрівна,
Національний університет водного господарства та природокористування, завідувач кафедри українознавства

Захист відбудеться **«07» червня 2018 р.** о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21007, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«05» травня 2018 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із основних напрямків лінгвістичних студій останніх десятиліть є опрацювання термінологічного фонду різних галузей знання, пов'язаних із суспільною та господарською діяльністю людини – землеробством, скотарством, рибальством, мисливством, бджільництвом та ін. Чільне місце посідають праці, присвячені дослідженню лексики біологічного та сільськогосподарського циклів, зокрема біологічної термінології (Л. О. Симоненко, М. М. Феценко, А. М. Шамота та ін.), термінології землеробства (С. Б. Любарський), агропромислового комплексу (Т. П. Кравченко), фітонімії сільського господарства (Р. О. Бачкур, Т. А. Марченко, О. М. Пащенко), угідь (Н. О. Лобачова). Українська термінологія бджільництва як одна з підсистем української мови до сьогодні не була об'єктом комплексного лінгвістичного дослідження. Фрагментарно вона розглядалася в наукових розвідках О. Ф. Дем'яненка «Бавовниковий – бавовняний – бавовницький; бджолиний – бджоляний – бджоластий – бджільницький – бджільничий», А. М. Поповського «Науково-технічний прогрес і бджільницька лексика», «Словотвір іменників в українській бджільницькій лексиці (Словообразование в украинской лексике пчеловодства)». Функціонування бджільницьких термінів висвітлено в статтях Н. В. Волинського «Чергова справа» та В. В. Кравця «Що ж таке житло для бджіл?». У контексті календарно-обрядової лексики українська термінологія бджільництва описана в дисертаційному дослідженні «Лексика календарно-обрядової поезії: структурно-семантичний та стилістичний аспекти» І. Ю. Круть. Діалектному вивченню досліджуваної лексики присвячені праці В. В. Анохіної і М. В. Никончука, Т. М. Тищенко та ін. Історію бджільництва як галузі сільського господарства висвітлено в праці Г. Л. Боднарчука «Становлення та розвиток бджільництва в Україні».

Вивченню аналізованої лексики в інших мовах присвячені дисертаційні дослідження Л. М. Зайнулліної «Ономазіологічне дослідження лексики бджільництва в башкирській мові», Г. Д. Зиялетдиной «Лексика бджільництва татарської літературної мови», Т. Г. Іванової «Лексика бджільництва російських говірок Кубані», О. В. Кокойла «Термінологія бджільництва російської літературної мови», М. В. Титової «Лексика бджільництва в Алтаї: комплексне дослідження».

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена потребою комплексного лінгвістичного аналізу української бджільницької термінології (далі – УБТ), з'ясування історії її становлення, системної організації та способів творення аналізованих термінів.

Об'єкт дослідження – українська бджільницька термінологія як складник загальноживаної мови й водночас окрема галузева система термінів.

Предмет дослідження – формування, системно-структурна організація та розвиток української термінології бджільництва.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах тем відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України («Динаміка поповнення терміносистем української мови на початку ХХІ ст.» (державний реєстраційний номер 0107U00093 (2007–2011 рр.) та «Українське термінознавство на поч. ХХІ ст.: теорія і практика» (протокол № 10 від

30 листопада 2011 р.). Тему затверджено на вченій раді Інституту української мови НАН України (протокол № 4 від 17 жовтня 2006 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає у з'ясуванні складу, особливостей формування, структурної та системної організації, лексико-семантичних особливостей УБТ, виявленні основних способів і процесів номінації бджільницьких понять.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати особливості формування української термінології бджільництва як лексичної підсистеми української літературної мови впродовж Х – початку ХХІ ст. у взаємозв'язку з історією українського бджільництва як галузі сільського господарства; визначити основні джерела її поповнення;

- окреслити основні періоди розвитку УБТ;

- визначити генетичні джерела формування бджільницької термінології;

- дослідити системно-структурну організацію термінології бджільництва;

- здійснити тематичну та лексико-семантичну класифікації аналізованої термінології;

- з'ясувати характер лексико-семантичних відношень в системі УБТ;

- визначити способи деривації в досліджуваній термінології, основні словотвірні моделі та їхню продуктивність;

- схарактеризувати продуктивність словотворчих формантів у структурі УБТ.

Джерельною базою дослідження слугує корпус українських бджільницьких термінів (близько 10 тисяч одиниць), дібраних із пам'яток, лексикографічних праць – загальномовних (тлумачних і перекладних), галузевих, етимологічних, історичних словників та енциклопедій; наукової, науково-популярної та навчальної фахової літератури, етнографічних праць, Державних стандартів на терміни та визначення, періодики тощо. Усього використано понад 120 лексикографічних джерел.

Методи дослідження зумовлені метою, конкретними завданнями роботи. Серед основних: метод *лінгвістичного спостереження* (використано для виявлення особливостей формування бджільницької термінології), метод *історичної інтерпретації* (для дослідження, репрезентації та зіставлення динаміки розвитку лексики на різних хронологічних етапах), метод *описово-аналітичний* використано для комплексного дослідження й опису термінології бджільництва в діахронії та синхронії. Як допоміжні використано: *компонентний* (для визначення семантичної організації структури термінів), *етимологічний* (з'ясування походження слова) та *дериваційний аналізи* (для визначення словотвірних особливостей термінів), а також задіяно прийоми *класифікації* (уможливорює структурувати термінологію бджільництва за термінополями, тематичними та лексико-семантичними групами, підгрупами), *моделювання* (для виявлення словотвірних моделей аналізованої термінології) та *узагальнення* (для інвентаризації, систематизації та класифікації термінологічних одиниць). Частково використано *дистрибутивний аналіз* (для вивчення оточення аналізованих лексико-семантичних варіантів, встановлення впливів контексту на формування лексичного значення полісемічного слова) та *метод кількісного підрахунку* (для визначення відсоткового співвідношення термінів).

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вона є першою спробою в україністиці комплексного аналізу сучасної УБТ, визначено основні періоди її формування та розвитку в діахронії й синхронії в контексті слов'янських мов. Представлено терміносистему бджільництва як польову структуру, що є ієрархією полів різного рівня; виділено термінологічні поля; визначено основні лексико-семантичні відношення в УБТ. З'ясовано особливості й типологічні різновиди гіперо-гіпонімії, синонімії, антонімії, полісемії в їхніх конкретних виявах у термінології бджільництва. Показано основні способи номінацій в бджільницькій термінології, простежено шляхи та джерела її поповнення.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, спостереження поглиблюють та уточнюють знання про закономірності формування та розвитку окремої термінології як лексичної підсистеми української мови. Матеріали дослідження можуть слугувати підґрунтям для теоретичних студій з українського термінознавства та лексикології. Отримані відомості уможливають тенденції подальшого розвитку УБТ, її внормування та впорядкування.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів для подальших досліджень природничих та сільськогосподарських терміносистем. Викладені в ній теоретичні положення, спостереження та висновки прислужаться при укладанні словників (тлумачних, тлумачно-перекладних, перекладних) термінів бджільництва та суміжних галузей знання; у навчальному процесі під час викладання спецкурсів із термінознавства та курсу української мови за професійним спрямуванням.

Особистий внесок здобувача полягає в самостійному розробленні концепції та засад дисертаційної праці. Представлені наукові праці є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації були обговорені на міжкафедральному семінарі кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології та кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса (витяг із протоколу № 4 від 09 лютого 2018 року). Матеріали дослідження оприлюднено на 10 Міжнародних наукових конференціях, симпозіумах і семінарах (Міжнародних наукових конференціях «Язика професійної комунікації» (м. Челябінськ, Росія, 2013 р.), «Українська термінологія і сучасність» (м. Київ, 2007 р., 2013 р., 2015 р.), «Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики» (м. Запоріжжя, 2014 р.), «Наукова термінологія нового століття: теоретичні й прикладні виміри» (м. Рівне, 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Лінгвістика» (м. Херсон, 2006 р.); Міжвузівському науково-практичному семінарі «Тенденції та перспективи формування професійної лексики» (м. Ірпінь, 2016 р.), II Всеукраїнському Лінгвістичному форумі молодих учених (м. Київ, 2012 р.), засіданні Молодіжної ради Інституту української мови НАН України (м. Київ, 2011 р.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 15 одноосібних публікаціях, 9 із яких – у фахових виданнях, затверджених ДАК України (одна з

яких входить до наукометричних баз даних), 2 – у закордонних виданнях та 4 – у наукових виданнях апробаційного характеру.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії (251 найменування), джерел фактичного матеріалу (55 позицій) і додатків (А, Б, В, та Г – Списку термінів, використаних при дослідженні бджільницької термінології). Праця містить 11 рисунків. Загальний обсяг роботи – 392 сторінки (16,4 а. а.), з них основного тексту – 150 сторінок (6,3 а. а.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, проаналізовано стан її наукового опрацювання, указано на зв'язок дослідження з науковими темами, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет, методи дослідження, окреслено наукову новизну, теоретичне й практичне значення отриманих результатів та форми апробації основних положень дисертації.

Перший розділ «Лінгвоісторіографічні особливості формування української бджільницької термінології». УБТ належить до найдавніших терміносистем української мови. Аналіз історії її розвитку засвідчив тісний зв'язок мови з позамовною дійсністю. Бджільницька терміносистема формувалася на основі історико-політичного, науково-технологічного (виробничого), економічно-правового та культурно-освітнього чинників.

У роботі послуговуємося загальним визначенням терміна як лексичної одиниці, що номінує поняття галузевої (професійної) належності. Б д ж і л ь н и ц ь к и м т е р м і н о м (далі – БТ) вважаємо слово / словосполучення, що називає конкретне поняття бджільництва (в минулому бортництва). Сукупність бджільницьких термінів, пов'язаних між собою поняттєвою базою галузі, утворює т е р м і н о л о г і ю б д ж і л ь н и ц т в а, яка має свої особливості й закономірності внутрішньої організації та семантичних відношень; їй передувала прототермінологія, за якої лексеми називали не власне поняття, а спеціальні уявлення про ті чи ті реалії життя. Прототерміном називаємо слово (частіше – словосполучення), що називає явища навколишньої дійсності, що виникли задовго до початку розвитку науки, про що свідчать дослідження з історії матеріальної культури. Поділяємо думку С. Гриньова про відсутність у прототермінів наукової дефініції, це був лише опис об'єктів та явищ, в яких місце класифікації посідають назви спеціальних об'єктів, у цьому їх відмінність від термінів, які мають дефініцію.

Розділ складається з двох підрозділів, у яких розглянуто теоретичні й практичні засади виникнення та розвитку УБТ.

У *першому підрозділі* «Основні періоди розвитку української бджільницької термінології» з'ясовано, що зародження аналізованої термінолексики почалося в епоху пізнання людиною довкілля та забезпечення себе продуктами харчування.

У формуванні й розвитку УБТ виділено 4 основних періоди: I період – поява лексики бортництва (X – середина XIV ст.); II період – формування прототермінології колодного пасічництва (II половина XIV ст. – кінець XVIII ст.); III період – формування термінології рамкового бджільництва (початок XIX –

кінець XX ст.); IV період – формування термінології промислового бджільництва (кінець XX – початок XXI ст.), останній є найпродуктивнішим. Кожен із зазначених періодів відбиває структуру самої галузі, її історію, шляхи розвитку виробничо-технічної бази та творення найменувань на позначення понять бджільництва.

Перший період – поява лексики бортного бджільництва – бортництва. Бортництво визначаємо як вид заняття, форма господарювання, яке полягало у відшукуванні спеціальних дерев для облаштування житла бджолам, що дало початок розвитку українського бджільництва та його лексики.

Перші відомості про бджіл (вміння доглядати за ними) зафіксовано у творах античних істориків та філософів (VI–V ст. до н. е.): Демокрита (V–IV ст. до н. е.), Ксенофонта (IV ст. до н. е.), Аристофана (III ст. до н. е.) та Аристотеля (II ст. до н. е.); у творах римських учених та поетів, зокрема у Варрона (I ст. до н. е. – II ст. н. е.) описано види вуликів; у Вергілія (70–19 рр. до н. е.) подано практичні поради щодо розведення бджіл, а також у священних книгах, зокрема, у «Новому Завіті» містилося багато порад щодо розведення бджіл та їхньої життєдіяльності; у «Корані» представлений окремий розділ (сура) *Пчела*, в якому зазначено, що роль робочих бджіл виконують самиці. У давньоруський період ці твори стали частиною збірника «Бджола», який був перекладений на півдні Русі в кінці XII – на початку XIII ст. (не пізніше 1220 р.) і став значним провідником ідей античних авторів у давньоруський період. Історіографію збірника вивчали М. Н. Сперанський (1904), О. В. Творогов (1987) та С. О. Щеглова (1910). Терміни, що становлять ядро сучасної УБТ (*мед, бджола, віск, вулик* та ін.) були відомі вже в античні часи.

За даними дослідників, активна фіксація лексики бортництва сягає перших писемних пам'яток часів Київської Русі, зокрема, договорів київського князя Олега з візантійським імператором, «Руської правди», літописів («Галицько-Волинський», «Київський», «Новгородський перший» та ін.), «Повѣсти временныхъ лѣтъ». У цей час формуються тематичні групи назв на позначення різновидів бджіл (*пчела любострадальная, пчела делолубая*), меду (*дѣвий, темний, погребной, питний*), місткостей та посуду для продуктів бортництва (*колода, безмень, пуд, рѹчка* та ін.), приміщень різного призначення (*медѹша, пень, кѹзов, бортъ*), ознак і властивостей (*бортний, вощинний, медовий*), податків (*медовое, бджолове очкове*), назв осіб тощо. З'являються прототерміни-композиції (*медолаз, пчолодер, медовар*), -словосполучення (*ладити бджоли, бортні межі*), зафіксовані в документах, договорах, а також у перших лексикографічних працях («Словаре древнерусского языка» І. І. Срезневського, «Материалах для терминологического словаря Древней России» за редакцією Г. Є. Кочина, «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» (Г. Д. Гринчишина) та ін.). Всі вони стали підґрунтям для подальшого формування прототермінології колодного пасічництва.

Другий період – формування прототермінології колодного пасічництва умовно припадає на другу половину XIV – кінець XVIII ст., яке прийшло на зміну бортництву. Лексему *колода* бджільники використовували задовго до виникнення власне колодного бджільництва, нею послуговувалися для найменування: 1) «міри ваги меду»; 2) «посудини для зберігання меду» та 3) «вулика для бджіл». В останніх двох значеннях назву *колода* зафіксовано в пам'ятках, починаючи з XIII ст. –

до кінця XVII ст., зокрема на позначення вулика, пенька та посудини. Цей період відзначається активним функціонуванням уже відомих лексем, незначною мірою нових лексем – *бръвно* (колода для бджіл), *медвънь* (медовий, медвяний), *уза* (прополіс), *зимівник* (омшаник) та ін.

У кінці XVI – на початку XVII ст. у перших оригінальних працях, написаних книжною староукраїнською мовою з орієнтацією на церковнослов'янську лексику, зафіксована бджільницька термінологія, що стосується біологічних властивостей бджіл (будови, хвороб: *писканье* – гуденіє (про бджіл), *жело* – жало, *бегу́нка* – стуженіє чрева), продуктів бджільництва (*сокъ медовый* – мед, *мед-горілка*) тощо.

Із другої половини XVII ст., з'являється європейська фахова література, зокрема в 1663–1683 рр. виходить друком праця голландського анатома Сваммердама Йоганна «Трактат про бджіл», у якій уперше описано три види особин сім'ї бджіл (робочої бджоли, матки і трутня) та будову комахи. Поширення перекладної фахової літератури сприяло поповненню української лексики іншомовними назвами. Зокрема термінологію колодного бджільництва поповнюють запозичені лексеми *нуклеус* (лат. *nucleus* – ядро) на позначення невеликої бджолоїної сім'ї; *прópolis* (смолиста речовина, зібрана бджолами з різних рослин) як синонім до наявної на той час лексеми *уза*. На позначення різновиду вулика в кінці XVII ст. з'являється лексема *оми́єник* (у сучасній УБТ – *оми́аник*).

У кінці XVIII ст. виходять фахові журнали: в Києві журнали «Пасѣвка», «Украинский пасѣчник», у Петербурзі збірник «Труды вольного экономического общества» (1767–1774), в яких друкувалася серія статей, присвячених теорії наукового бджільництва. З-поміж них перші російськомовні «Статьи по пчеловодству» («Статті з бджільництва») російського бджоляра-науковця П. П. Ричкова, в якій уперше засвідчено лексеми *облог* на позначення поняття «штучний рій, отриманий унаслідок перестановлення вуликів»; *князьок* синонім до лексеми *трутень* та двокомпонентні терміни-словосполучення на позначення колодних вуликів – *лежа́ча колода*, *стоя́ча колода*; *ящико́вий вулик* (у формі звичайного ящика) та його еквівалент *доца́нка*. У колодному пасічництві побутовали спеціальні назви на позначення осіб (*медоделатель*, *пасешник*), приміщень (*омшаник*, *мишаник*), угідь, продуктів бджільництва, кількості продуктів бджільництва тощо.

На кінець колодного бджільництва припадає зародження основ наукової термінології бджільництва, продукване запитами галузі та її фахівців. На зміну колодництву починає розвиватися раціональне бджільництво.

Третій період – формування термінології рамкового (раціонального) бджільництва (XIX – кінець XX ст.) пов'язаний із розвитком української наукової термінології. Термін *наукова термінологія* (щодо слів, що номінують наукові поняття) в науковий обіг увів М. Левченко у своїй статті «Замѣтка о русинской терминологии», надрукованій в журналі «Основа» (1861). Формування української наукової термінології бджільництва пов'язане з іменем українського бджоляра, науковця-практика П. І. Прокоповича та винайденням ним у 1814 р. *рамкового (розбірного) вулика*. З упровадженням раціонального пасічництва розвивається наукове бджільництво, з'являються перші наукові праці вітчизняних учених

(П. І. Прокоповича – «Записки про бджіл» (1808), «Про гнилець» (1808), «Про матки бджолиних» (1810), «Про сімейства бджолиних» (1811), «Про втулковий вулик» (1812); Н. М. Витвицького – «Практическое пчеловодство» (1835), «Стеклянный улей» (1843); О. І. Покорсько-Жоравка – «Опыт исторического обзора развития пчеловодства в России» (1848) та О. С. Пономарьова «Практические наставления в пчеловодстве» (1849).

До своїх статей О. І. Покорсько-Жоравко додавав словнички, на основі яких був створений «Словничок бджільницьких термінів», опублікований у Москві в 1851 р. Терміни в ньому були розміщені за абеткою (*магазинний вулик, маткова кліточка, наглядний вулик, омшаник*); до кожного з них подано визначення, досить детальний і точний опис предмета або явища, його призначення, особливості конструкції й матеріал, з якого зроблений інвентар. У словнику до деяких термінів наведено синоніми, напр.: *маткове вічко – миска, лунка, п'ята*, серед яких у сучасній УБТ закріпився термін *мисочка*.

Одним із поштовхів для розвитку науки національною мовою став журнал «Основа», що виходив у Петербурзі, на сторінках перших номерів якого друкувалися статті, присвячені практичним проблемам бджільництва. Зокрема в статті невідомого автора (...кій) «Руководство къ теоретическому и практическому пчеловодству (составленное В. Краузе, исправляющимъ должность профессора при Горигорѣцкомъ Земледѣльческомъ Институтѣ (Москва. 1860)» та «Три письма о Пчеловодствѣ» (1861), які взято із повної розповіді під цією самою назвою Як. Ів. Костенецького. У кінці ХІХ ст. в Україні (Києві, Катеринославі, Харкові) з'являються відділи пасічництва, відкриваються «Уманські курси», де засновано навчально-показову пасіку, видання ж. «Пчела», «Українське пасічництво», що сприяло розвитку бджільництва та наукової термінології. Значну роль у розбудові наукової бджільницької термінології відіграли, засновані на початку ХХ ст. у Харкові, Києві, різні студентські товариства, термінологічні комісії; останні в 1921 р. були об'єднані в Інститут української наукової мови (далі – ІУНМ) ВУАН. Результатом діяльності природничого відділу ІУНМ став «Словник природничої термінології» (проект) Х. Полонського (1928), де значне місце посіла лексика бджільництва (*бджола робітниця, бджола робоча, віск, восковий, вулик, матка* (синонім *цариця бджіл*), *перга, медяний, нуклеус, рій, рійба* та ін.) та міжгалузеві терміни на позначення медоносних та пилюконосних рослин.

Питання про термінологічне забезпечення галузі неодноразово порушувалося на сторінках різних видань. Зокрема на потребі впорядкування української бджільницької термінології наголошував Н. К. Волинський у статті «Чергова справа» (1926 р.), де він звертає увагу на неусталеність термінів, різне їх розуміння й трактування (*нуклеус, магазин, діафрагма*), що перешкоджає вільному дискутуванню на сторінках періодичних галузевих видань із залученням бджільників та мовознавців.

У період рамкового бджільництва термінологія галузі поповнилася іншомовними термінами на позначення хвороб бджіл (*аскофероз, нозематоз, браульоз, акаранідоз* та ін.), їхньої анатомічної будови (*ганглій, конектив, максила, мандибула* та ін.); суттєво поповнюється група назв на позначення пасічницького

інвентарю (*роївня, кліточка, робочий ящик, пасічний ніж, ганеманівська решітка (розділювальна), ізолятор-розплідник, сітка, ситечко*). Засвідчено родовидову диференціацію понять та термінів на їхнє позначення: *вощина* – в. бджолина (бджоляна), в. трутнева, в. штучна; *мед* – м. акацієвий, м. кавуновий, м. березовий, м. гречаний, м. буркуновий, м. стільниковий, м. квітковий та ін.

Четвертий період – формування термінології промислового бджільництва (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) пов'язаний із розвитком нових напрямків у бджільництві (штучне розведення бджіл, лікування бджолопродуктами тощо), відповідно до них засвідчено появу нових термінів *аттрактивність* «властивість матки своїми феромонами приваблювати до себе всіх особин бджолої сім'ї»; *безмедця* «несприятлива пора для медозбору»; *ві́тпки* «відходи або залишки від перетоплювання воскової сировини»; *мёрва́* – залишки після видалення воску із старих стільників; *суш* – пусті соти, старі, запасні; син. *занос*; *нектарність* «властивість рослини виділяти цукрову рідину»; термінів-комполітів *анітоксинотерапія* «лікування бджолою отрутою»; *воскобудівництво* «відтягування бджолами стільників»; *добрусити* «запечатати всю площу стільникового меду» і термінів-словосполучень *в'улик ящиківий, віск промисловий, дзеркальце в'оскової залози*.

Період промислового бджільництва ознаменувався виникненням нових підгалузей наук та термінів на їхнє позначення: *анітерапія* «наука про вивчення життя бджіл», *анілогія* «застосування бджолої отрути з лікувальною метою»).

Поповнення УБТ новими термінами вимагало їхньої систематизації та вноормування, створення галузевих словників, яких в Україні на той час не було. Цю прогалину певною мірою заповнили «Словник бджільництва: Англійсько-російсько-український» (К., 1997) та «Словник бджільництва: Німецько-російсько-український» (К., 1999) за редакцією М. Л. Алексеницер, Л. І. Боднарчука, К. В. Добровольської, видані в Інституті бджільництва імені П. І. Прокоповича, а також «Сучасний словник-довідник бджоляра» (2000). Уноормуванню аналізованої терміносистеми сприяють Державні стандарти України, зокрема: «Сім'ї бджолої української степової породи. Технічні умови: ДСТУ 4985: 2008»; «Бджільництво. Терміни та визначення: ДСТУ 2154–93» та ін.

У *другому підрозділі* «Генетичні особливості термінологіки бджільництва» висвітлено та обґрунтовано походження бджільницьких термінів, зокрема етимологію питомої лексики та особливості запозичень. Ядром української бджільницької термінології є праслов'янські назви *бджола, мед, трут, матка, борт, колода, пчельник (пчеловод), пасіка*. Основою є власне українські терміни, утворені здебільшого від ядерних термінів за допомогою різних способів словотворення: *зимівник, бджола-тєсляр, бджоловідгодівельник, воскобудівельний, бджола лиса* та ін.

Запозичення в УБТ становлять незначну частину (8%), більшість з яких стосуються периферії терміносистеми. Найбільшу частину запозичень бджільницької термінології становлять терміни, запозичені з англійської (*аніди*), грецької (*нуклеус*), латинської (*прополіс*) та російської мов (*кузов*). Серед них міжгалузеві терміни на позначення компонентів меду (*амілаза, інулаза*), маткового

молочка (*неоптерин*), молочка трутня (*гемогенат*), бджолої отрути (*мелітин*, *гіалуронідаза*); перги (*інозит*). Вузькогалузових запозичень, які входять до складу ядра досліджуваної термінології, засвідчено декілька: *прópolis*, *нуклеус* та похідні від них – *пропóлісний*, *нуклеусний*.

Другий розділ «Системно-структурна організація сучасної УБТ на лексико-семантичному рівні» складається з двох підрозділів.

У *першому підрозділі* «Бджільницький термін як структурний елемент лексичної системи української мови» показано особливості та місце бджільницького терміна в українській загальномовній лексичній системі.

За сферою вживання вся бджільницька термінологія поділяється на широковживану (*вулик*, *бджола*, *віск* тощо) і вузьковживану, яка, своєю чергою, може бути вузькогалузовою (*Анімóндія*, *взяток мáсовий*), загальноповживаною (*безматок*, *воскобійня*, *льоток*), міжгалузовою (*матка*, *ройовий*), діалектною (*бжило*, *воскодавець*, *восок*) і професійною (*зажарувати*, *зорька*), які всі разом становлять термінополе бджільництва.

У *другому підрозділі* «Системна та структурна організація української бджільницької термінології» проаналізовано системність термінології бджільництва за польовим принципом організації лексики, семною структурою полісемічної (моносемічної) лексеми, тематичною та лексико-семантичною організацією лексики. Основна увага при аналізі системності УБТ приділена створенню взаємооднозначних відповідностей між системою понять (планом змісту) і системою термінів (планом вираження).

Польове структурування УБТ здійснено на основі лексико-семантичних полів. Лексико-семантичне поле в УБТС – це мікросистема, елементами якої є терміни як сукупність форми (лексеми) і її змісту (семантики). Вони групуються за семантичним критерієм, оскільки об'єднані на основі одного спільного тематичного (предметного) і семантичного (значеннєвого) компонента – семи. Дослідження польової структури УБТ здійснено за сферами вживання / функціонування та за логіко-поняттєвою / семантичною належністю термінів. Польова модель усієї досліджуваної терміносистеми відбиває ієрархію термінів бджільництва – одиниці кожного попереднього рівня (поля) є будівельним матеріалом для терміноодиниць наступного. За сферами функціонування / вживання лексем термінополе «БДЖІЛЬНИЦТВО» як наукова термінологія входить до складу загальної лексичної системи, що становить найбільше угруповання лексем – мегаполе української мови, яке, своєю чергою, підпорядковує собі менші лексико-семантичні макрополя: професіоналізми, жаргонізми, спеціалізовані, діалектизми, загальноповживані та власне бджільницькі категорії.

Термінологія бджільництва є складним системно організованим полем, у межах якого термін реалізує свої властивості і характеристики, а також виконує свою основну функцію – номінацію спеціальних понять. Терміномегаполе «БДЖІЛЬНИЦТВО» зорганізоване за меншими термінологічними макрополями: «БДЖОЛА (як об'єкт бджільництва)», «ОСОБА (як суб'єкт бджільництва)», «ДІЯЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ БДЖІЛЬНИЦТВА», «ПРОДУКТ ДІЯЛЬНОСТІ».

Подальша польова структура УБТ складається ще з менших угруповань – мезополів та мікрополів або тематичних груп. Всі вони об'єднані за денотативною ознакою, що корелюють із тією чи іншою темою.

На основі логіко-поняттєвих та предметно-семантичних ознак виділяємо: тематичні групи, об'єднані за однією темою, виразником якої є денотативна ознака; лексико-семантичні групи як групи термінів у межах тематичних груп, об'єднані за їхнім лексичним значенням або спільним компонентом значення.

У складі УБТ виділено 29 тематичних груп на позначення: 1) будови бджоли [робочої]: *спинні і черевні напівкільця, вертлюг*; 2) порід / рас бджіл: *бджола далекосхідна, бджола сіра гірська*; 3) родин бджіл: *мегахіліди, апіди, меллітиди*; 4) хвороб бджіл: *аскосфероз, амебна хвороба, дистрофія*; 5) бджіл: *бджола робоча, матка, матка однорічна*; 6) угруповань бджіл: *бджолосім'я, рій збіглий, третяк*; 7) шкідників бджіл: *нозема, муха-горбунка, майки*; 8) діяльності бджіл загалом: *запас, відбір, обліт*; 9) запилювання бджолами рослин: *запилення, обпилювання, бджолозапилення*; 10) кількості бджіл: *рійно, скаля, узяток*; 11) осіб, які вивчають бджіл: *аполог / бджоляр, бджолознавець, бджоляр-винахідник*; 12) осіб, які займаються бджільництвом: *бджоляр-новатор, пасічник кочовий, бджоляр*; 13) осіб, які переробляють бджільницькі продукти: *медовар, вощник, воскобійник*; 14) осіб, які займаються виробництвом та реалізацією бджолопродуктів: *бортник, колодник, бджоляр-промисловець*; 15) організацій / місць приватної форми власності: *громадська організація в бджільництві, племінна пасіка, привійник*; 16) установ / організацій / підприємств державної форми власності: *бджолорадгосп, лабораторія сертифікації продуктів бджільництва*; 17) заходів: *конференція з бджільництва, круглий стіл із бджільництва, виставка*; 18) асоціацій, спілок: *спілка професійних пасічників (Vita apis), асоціація з бджільництва (Arimondia), товариство бджолярів (Sada)*; 19) видів науково-теоретичної діяльності / наукові та навчальні дисципліни: *бджолознавство, бджолоботаніка, апологія / апіологія*; 20) засобів науково-теоретичної діяльності: *пакет для пересилання матки, лабораторія для виведення маток*; 21) дій / процесів науково-теоретичної діяльності: *бджоловивчення, дослідження штучної матки, дослідження робочої бджоли*; 22) видів практичної виробничо-господарської діяльності: *збиральництво дикого меду, колодництво, кочове пасічництво*; 23) засобів практичної виробничо-господарської діяльності: *рамкоочисник, поїлка для бджіл, запасний вулик, пасічний візок*; 24) власне практичної виробничо-господарської діяльності: *бджолянкувати, ситити, збирати забрусити*; 25) меду як основного продукту діяльності в бджільництві: *мед чистий, мед печатаний, мед гречаний*; 26) воску як основного продукту діяльності в бджільництві: *віск сірий, віск-недобілок, вощина, мерва*; 27) продуктів бджільництва (другорядних): *маточне молочко, бджолина отрута, трутнево-розплідний гомогенат*; 28) ознак у бджільництві: *бджільницький, безматочний, воскуватий, пасічників, безстільниковий*; 29) властивостей у бджільництві: *рійливість, медистість, восковитість, падевість, бджолозапилювальність* та ін.

Для досліджуваної терміносистеми найхарактернішими семантичними відношеннями між термінами, в складі лексико-семантичних груп та підгруп,

є парадигматико-семантичні відношення: гіперо-гіпонімія (родо-видові), синонімія, антонімія, полісемія, омонімія.

Родо-видові відношення передбачають наявність родового поняття (гіпероніма) та видового (гіпоніма); родова сема виражена іменником, якому підпорядковується видова сема – прикметник. Гіперо-гіпонімічні парадигми здебільшого паралельних структур, в яких одному гіпероніму підпорядковуються кілька гіпонімічних груп, кожна з них утворена на основі спільного семантичного компонента (*узяток головний, узяток штучний*). Ці відношення відіграють важливу роль у системній організації аналізованої термінології.

Синонімія в УБТ є притаманним, продуктивним явищем. Синоніми проаналізовано (погруповано) за різними ознаками: тотожні в плані змісту (семантично), але протилежні (абсолютно / частково) в плані вираження – дублети; квазісиноніми – семантично близькі терміни, що належать до однієї частини мови, але різні за своїми генетичними особливостями та за сферою вживання. Синоніми поділяємо на абсолютні й відносні, напр.: *трутень – трут, двосімейний вулик – близнюк, уза – забрус* та ін. Для досліджуваної терміносистеми синонімія є об'єктивним явищем, особливо це проявляється в наявності великих синонімічних рядів: *рій-голодняк – рій голодний, рій-бідняк*.

Одним із проявів системних відношень в УБТ, побудованих на повному протиставленні позначуваних понять є **антонімія**, що реалізується у двох типах: 1) лексичному (виникають здебільшого між термінами-словосполученнями, напр.: *добра (хороша) – погана матка, сильна – слабка бджолосім'я, віск чистий – забруднений, про́біліс темний – світлий*); 2) словотвірному (значення протилежності реалізується за допомогою префіксів *за-, під-, над-, проти-* (*підкришник – надкришник (вулика), рійові – протирійові (заходи), не-* (заперечує або вказує на відсутність ознаки): *білений – небілений (віск), льотні – нельотні (бджоли)*). В основі виділення антонімів лежить ознака семантичної поляризації, що діє в межах спільного семантичного поля. За семантичними особливостями терміни-антоніми є контрарні (відбивають градуальну (ступеневу) якісну протилежність: *льоток верхній – льоток середній – льоток нижній*); комплементарні / або доповнювальні (позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родові поняття без проміжних ланок: *бджола мертва – бджола жива, комірка забрушована – комірка незабрушована* та ін.); векторні (позначають дві протилежно спрямовані або взаємозворотні дії, явища, ознаки, напрями тощо: *виймати стільники – вставляти стільники, вилітати із чужих вуликів – залітати до чужих вуликів* та ін.); координатні антоніми позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка, а також суміжні з цими полюсами поняття: *заліт на пасіку – виліт із пасіки, вмикач запалювання електромедогонки – вимикач запалювання електромедогонки*.

Явище **полісемії** простежується на всіх етапах формування УБТ. Їй властиве явище внутрішньосистемної полісемії (*медозбір* – «збір бджолами нектару з квітів; збір меду від бджіл» та «мед, зібраний від бджіл»), позасистемної (*димар* – «труба для відведення диму з печі житлового приміщення, казанної, заводу і т. ін.» та «прилад з міхом для обкурювання бджіл») та міжсистемної полісемії (*рій*) та

полісемії змішаного типу (в семантичній структурі терміна *первак* наявні відношення двох типів багатозначності: полісемант із відношеннями ланцюжкового типу *первак* – *с. г.* «перший рій» утворився на основі загальноновживаної семми «перша, старша дитина», що засвідчує позасистемну полісемію; друге значення цього слова – *шкільн.* «першокласник» указує на міжсистемну багатозначність).

Омонімія в УБТ виникає внаслідок внутрішніх закономірностей розвитку мови – розпаду багатозначного слова, за якого його окремі значення втрачають семантичну пов'язаність. Залежно від сфери функціонування омонімів у досліджуваній терміносистемі виділяємо: міжсистемні (*трут, нуклеус*), міжфункціонально-стильові (*ситник, магазин*), внутрішньосистемні (*вуличка, патрон*) та змішаного типу (*матка, садка*).

Системність і структура бджільницької терміносистеми полягає в класифікації та систематизації термінів, у побудові вертикальних (послідовне включення слів нижчого рівня у вищий – представлена гіперо-гіпонімічними та партитивними відношеннями) та горизонтальних зв'язків (синонімії, антонімії, полісемії, омонімії тощо).

Третій розділ «Словотвірно-структурна організація українських бджільницьких термінів на лексико-граматичному рівні» складається з двох підрозділів. Досліджувана терміносистема використовує майже всі способи словотворення української літературної мови. Основними способами творення УБТ є морфологічний: афіксація (суфіксація, префіксація), основоскладання (композиція), словоскладання (юкстапозиція) та неморфологічні (лексико-семантичний і синтаксичний). За структурою терміни бджільництва поділяємо на однослівні (прості і складні) та словосполучення.

У *першому підрозділі* «Основні способи творення однослівних термінів» виділено продуктивні моделі термінів-однословів.

Морфологічне термінотворення в УБТ представлене афіксацією (суфіксацією, префіксацією), найпродуктивнішими суфіксами є *-ник, -ень, -ець, -ств-, -чик, -як*, префіксами *ви-, за-*. За допомогою продуктивних для УБТ твірних афіксів утворилися терміни на позначення осіб, приладів, ознак та властивостей предметів і явищ, приміщень тощо. Префіксація є непродуктивною в УБТ (засвідчено лише 9% новотворів: *виліт, забрус* та ін.). При творенні складних термінів центральне місце посідає композиція. Терміни-композити, менше -юкстапозити, виникають здебільшого на основі словосполучень. Частиномовна належність складних термінів-однословів обмежена іменниками й прикметниками. В ролі компонентів, співвідносних із родовими поняттями, в композитах виступають ядерні терміни бджільництва. Найпродуктивнішими є композити з компонентом *бджола* (є складником понад 80 складних термінів): на позначення осіб, які займаються збутом продуктів бджільництва (*бджолопромисловець, бджолоторговець*); вивченням їхньої життєдіяльності (*бджолознавець*); шкідників бджіл (*бджолоїд, бджоложук*); процесів та дій (*бджолозапилення*); підприємств / юридичних осіб (*бджолопідприємство*); об'єднань / фізичних осіб (*бджолорадгосп, бджолооб'єднання*); угруповань бджіл (*бджолородина, бджолосім'я*) та ін. Порівняно з основоскладанням, словоскладання в УБТ є менш продуктивним –

засвідчено невелику кількість юкстапозитив-конкретизаторів на позначення спеціальностей: *бджоляр-технік*, *бджоляр-винахідник* та ін.

До неморфологічних способів творення термінів УБТ належить лексико-семантичний спосіб, що полягає в зміні лексичного значення твірного слова зі збереженням звукової структури. Нового змісту слово набуває на основі подібності (метафора) та просторової суміжності (метонімія). Продуктивністю в УБТ відзначається метафоризація загальноживаних слів, що відбувається через їхню семантичну спеціалізацію і використання в спеціальному контексті, напр.: *лежак* – «горизонтальна частина димоходу» і термін *лежак* – «лежачий бортовий вулик; колода, встановлена горизонтально або під кутом 45°; горизонтальний вулик»; за аналогією утворені терміни *стояк*, *патрон*, *мисочка* та ін. Метонімізація як суміжність ознак, наявних у значенні первинного слова й ознак похідного, для УБТ є менш продуктивною, порівняно із метафоризацією. Метонімічні перенесення в УБТ належать до периферії термінополя БДЖІЛЬНИЦТВО і відбуваються за різними моделями, зокрема: 1) назва дії / процесу → назва наслідку дії: *обліт* «перший весняний виліт бджіл (матки)» → *дія* за знач. *облітати* «літаючи, побувати по черзі в багатьох місцях; скрізь»; 2) предмет → те, що в ньому (*медянка* (посудина) → *випив медянку* (страва з меду); *вулик* (приміщення для бджіл → бджоли); 3) продукт, матеріал → виріб з нього (*мед* – продукт; *напій* з нього) та ін.

У *другому підрозділі* «Особливості творення термінів-словосполучень української бджільницької термінології, їх моделі» визначено основні моделі їх творення.

Одним із найпродуктивніших неморфологічних способів номінації термінів є синтаксичний спосіб, за допомогою якого утворено 70 % бджільницьких термінів. У термінах-словосполученнях (далі – ТС) відображена вся комплексно-структурна складність відповідної сфери знання. За структурою вони поділяються на дво- (*пасічне бджільництво*, *будівництво стільників*), три- (*заселяти вулик бджолами*, *міль в'осков'а велика*) та багатокомпонентні ТС (*перевірка стану бджіл після перезимовування*; *охорона пасік від заносу збудників заразних хвороб бджіл*). Вихідним граматичним класом для творення БТ є іменник. Три- та багатокомпонентні ТС утворюються ускладненням двочленних, конкретизацією повнішого й точнішого опису позначуваних понять.

ВИСНОВКИ

Узагальнено результати теоретичного осмислення та практичного дослідження прототермінології / термінології бджільництва, починаючи від Х до початку ХХІ ст. Бджільницьким терміном вважаємо слово / словосполучення, що називає поняття бджільництва, які пов'язані між собою поняттєвою базою галузі й утворюють термінологію бджільництва.

Сучасна українська бджільницька термінологія є природно сформованою, системно й структурно організованою сукупністю термінів, які утворюють термінополе УБТ, яке в процесі тривалого розвитку зазнало лексичних, семантичних та граматичних змін. Аналіз історії формування УБТ засвідчив її тісний зв'язок з мовними (стихійне використання лексичних одиниць для найменування понять, та

усвідомлене творення термінів) та позамовними чинниками: історично-політичними, економічно-правовими, культурно-освітніми та наукового-технологічними (виробничими).

У формуванні УБТ умовно виділено чотири періоди: I період – поява лексики бортництва (X – середина XIV ст.); II – формування прототермінології колодного пасічництва (II половина XIV ст. – кінець XVIII ст.); III – формування термінології рамкового бджільництва (початок XIX – кінець XX ст.); IV – формування термінології промислового бджільництва (кінець XX – початок XXI ст.), останній є найпродуктивнішим. Розвиток УБТ відбувався разом із становленням бджільництва як галузі народного господарства, винаходом нових технічних засобів та розвитком лексичної системи української мови.

Українська бджільницька термінологія формувалася на власне мовній основі. Її ядром є лексеми праслов'янського походження (*бджола, мед, віск*), які в подальшому стали основою формування української терміносистеми бджільництва. Запозичення становлять незначну частину, проникнення їх спостерігається ще на ранніх етапах розвитку терміносистеми. Більшість запозичень належать до периферії УБТ.

Системно-структурна організація української бджільницької терміносистеми відбита в її польовій моделі; тематичній та лексико-семантичній організації терміноодиниць. Польова структура УБТ полягає в її побудові за категоріями: лексико-семантичне мегаполе → лексико-семантичне макрополе і термінологічне мегаполе → термінологічне макрополе → мезополе → термінологічне мікрополе. Термінополе «БДЖІЛЬНИЦТВО» має ядро-периферійну структуру: центр ядра (ключові слова, які є базовими термінами кожного періоду), ядро (вузькогалузева / вузьковживана термінологія), ближня периферія (міжгалузеві терміни) та дальня периферія (загальнонаукові терміни). Досліджуване термінополе представлене своєрідною структурою аналізованої предметної галузі за вертикальними та горизонтальними зв'язками. Вертикальна організація термінологічного поля «БДЖІЛЬНИЦТВО» є структурою нижчих полів → термінологічні макрополя → мезополя → мікрополя як тематичні групи та їхні підгрупи, які в кінцевому результаті зводяться до розвинених родо-видових відношень та партитивних зв'язків, що уможлиблює поділ на лексико-семантичні групи. Горизонтальні зв'язки проявляються в особливостях найменших лексико-семантичних категорій (мікропарадигм) синонімії, антонімії, полісемії тощо, які відбиті в лексико-семантичному групуванні досліджуваної терміносистеми. Терміни кожної мікропарадигми зумовлені семантичними ознаками (в основі архісеми).

На основі логіко-поняттєвих та предметно-семантичних ознак виділено 29 основних тематичних груп, у межах яких 40 підгруп, 55 лексико-семантичних груп, в яких – 45 їх підгруп та 2 мікропідгрупи.

Гіперо-гіпонімічні відношення відбивають ієрархію понять бджільництва. Найпоширенішими є родо-видові відношення з паралельною структурою, в яких одному гіпероніму підпорядковуються кілька гіпонімічних груп, об'єднаних за різними категоріями. Гіперо-гіпонімія – фундамент семантичних відношень, які структурують словниковий склад аналізованої терміносистеми.

Найпродуктивнішим семантичним явищем у бджільницькій терміносистемі є синонімія. Терміни-синоніми з'являються внаслідок різних причин: номінації того самого поняття різними науковими школами; паралельного вживання питомих та іншомовних терміноодиниць; різних словотворчих процесів. Однією із ознак системності УБТ є антонімія. За семантико-типологічною класифікацією в аналізованій терміносистемі виділено: лексичні та словотвірні; контрарні (градуальні), комплементарні, векторні антоніми.

Полісемія в УБТ є природним мовним явищем. Підставою для її розвитку є рухомість структури мовного знака. Для УБТ властива внутрішньосистемна, позасистемна та міжсистемна полісемія. Міжсистемна полісемія проявляється на нижчому й вищому рівнях розходження значень лексеми, останній з яких характерний для омогруп. Омонімія менш продуктивна в УБТ, вона виникає внаслідок внутрішніх закономірностей розвитку мови та контактів з іншими мовами.

Термінотворення УБТ відбувається за загальномовними законами дериватології: морфологічним (афіксація, осново-, словоскладання) та неморфологічним способами (лексико-семантичний, синтаксичний).

Лексико-семантичний спосіб відбувається за процесів термінологізації, ретермінологізації та детермінологізації на основі семантичного перенесення. Виділено різновиди та типи метафоризації, метонімізації, апелювативізації.

Значною продуктивністю відзначається синтаксичний спосіб деривації (70% новотворів). Аналітичним термінам властиві систематизувальні ознаки. В УБТ кількісно переважають дво-, трикомпонентні терміни-словосполучення. Частотнішими серед двокомпонентних термінів є субстантивні, вербальні та ад'єктивні ТС, утворені за двома основними моделями: «прикметник + іменник» та «іменник + іменник». Вихідним граматичним класом їхнього творення є іменник. Продуктивними словотворчими формантами є суфікси.

Одним із джерел поповнення УБТ є вторинна номінація та запозичення.

Додатки містять: 2 таблиці, схему та «Список термінів, використаних при дослідженні української бджільницької термінології».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Кубич І. В. Лексико-семантичне поле лексеми *бджола* // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». Вип. 4. 2006. С. 103–107.
2. Шматко І. В. Семантичне навантаження терміна *мед* у сучасній українській мові // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. К. : КНЕУ, 2007. С. 223–228.
3. Шматко І. В. Реліктові назви житла бджіл в українській мові // Українська мова : Науково-теоретичний ж. К., 2008. № 3. С. 114–119.
4. Шматко І. В. Назви осіб у терміносистемі бджільництва // Культура слова. К., 2010. С. 148–153.

5. Шматко І. В. Композиція як один із способів поповнення термінології бджільництва // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя : Філологічні науки. Ніжин, 2011. Кн. 2. С. 52–56.

6. Шматко І. В. Полісемія в українській бджільницькій термінології // Українська мова. № 2(50), 2014. С. 75–82.

7. Шматко І. В. Особливості лексико-семантичного явища омонімії в українській бджільницькій терміносистемі // Науковий вісник Запорізького педагогічного університету. Запоріжжя, № 1, 2014. С. 286–292.

8. Шматко І. В. Лексика бортницького бджільництва // Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. Д. Малевич. Рівне, 2016. С. 206–210.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

9. Шматко І. В. Особливості системної організації української бджільницької термінології за тематичними і лексико-семантичними групами // Термінологічний вісник : зб. наук. праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. Київ, 2015. Вип. 3(2). С. 198–210.

Статті в закордонних виданнях

10. Шматко І. В. Відображення української термінологічної лексики в староукраїнській лексикографії // Opera Slavica. Slavistické irozhledy jazykovědnýšešit. Брно, 2013. С. 38–43.

11. Шматко І. В. От прототермина к современным названиям: история формирования ядра украинской терминосистемы пчеловодства // Вестник Челябинского государственного университета : научный журнал. Филология. Искусствоведение. Вып. 84. 2013. № 31 (322). С. 171–173.

Наукові праці апробаційного характеру

12. Шматко І. В. Найдавніші назви на позначення місткостей для меду: тенденції семантичного розвитку // Українська мова в ХХІ ст.: традиції і новаторство. Тези доповідей ІІ Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24–26 квітня 2012 року. К. : ІУМ НАНУ, 2012. С. 303–308.

13. Шматко І. В. Семантична структура бджільницького терміна в теорії метафоричної номінації // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. Вип. ІХ. К., 2013. С. 103–111.

14. Шматко І. В. Передумови формування української бджільницької термінології // Тенденції та перспективи формування професійної лексики : Доповіді VII Міжвузівського науково-практичного семінару, присвяченого питанням функціонування професійного мовлення, лінгвокультурологічному та соціокультурному аспектам філології. Ірпінь, 2016. Вип. 4. С. 42–46.

15. Шматко І. В. Особливості творення термінів-словосполучень української бджільницької термінології // Лінгвокомп'ютерні дослідження : зб. наук. праць / Донецький національний університет ім. Василя Стуса / Укл.: А. Загнітко (наук. і відп. ред). Вінниця : ДонНУ, 2018. Вип. 11. С. 89–95.

АНОТАЦІЯ

Шматко І. В. Формування української бджільницької термінології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця. – 2018.

Дисертаційна робота є першим в українському мовознавстві комплексним, системним дослідженням формування української бджільницької термінології.

У дослідженні проаналізовано передумови формування української бджільницької термінології, визначено основні періоди її розвитку. Українська бджільницька термінологія формувалася на власне мовній основі. Її ядром є лексеми праслов'янського походження (*бджола, мед, віск*), які в подальшому стали основою формування української терміносистеми бджільництва.

Сформовано польову структуру терміносистеми. В УБТ виділено склад ядра та периферії досліджуваного термінополя. Виокремлено тематичні групи бджільницьких термінів, проаналізовано парадигматичні відношення між ними. На основі логіко-поняттєвих та предметно-семантичних ознак виділено 29 основних тематичних груп, у межах яких 40 підгруп, 55 лексико-семантичних груп, в яких – 45 їх підгруп та 2 мікропідгрупи. Охарактеризовано основні системні явища: гіперогіпонімію, синонімію, антонімію, полісемію та омонімію, з'ясовано їхні особливості.

Обґрунтовано системність терміносистеми бджільництва в складі сучасної української літературної мови.

Визначено способи творення бджільницьких термінів, їхні моделі та ступінь їхньої продуктивності.

Ключові слова: українська термінологія бджільництва, бджільницький термін, тематична група, польова структура, лексико-семантичні відношення, словотвірна модель, терміни-словосполучення.

АННОТАЦИЯ

Шматко И. В. Формирование украинской пчеловодческой терминологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук (доктора философии) по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница. – 2018.

Диссертационная работа является первым в украинском языкознании комплексным, системным исследованием формирования украинской пчеловодческой терминологии.

В исследовании проанализированы предпосылки и пути формирования украинской пчеловодческой терминологии; определены основные периоды ее развития. Украинская пчеловодческая терминология формировалась на собственно-языковой основе. Ее ядром являются лексемы праславянского происхождения

(*пчела, мед, воск*), которые в дальнейшем стали основой формирования украинской терминосистемы пчеловодства.

Разработана полевая структура терминосистемы; выделен состав ядра и периферии исследуемого терминопля. Интегрированы тематические группы пчеловодческих терминов, проанализированы парадигматические связи между ними. На основе логико-понятийных и предметно-семантических признаков выделено 29 основных тематических групп, в рамках которых 40 подгрупп, 55 лексико-семантических групп, в которых – 45 их подгрупп и 2 микроподгруппы. Охарактеризованы основные системные отношения: гиперо-гипонимию, синонимию, антонимию, полисемию и омонимию, определены их особенности.

Обоснована системность терминологии пчеловодства в составе современного украинского литературного языка.

Определены способы номинации пчеловодческих терминов, их модели и степень их продуктивности.

Ключевые слова: украинская терминология пчеловодства, пчеловодческий термин, тематическая группа, полевая структура, лексико-семантические отношения, словообразовательная модель, термины-словосочетания.

SUMMARY

Shmatko I.V. Formation of Ukrainian Beekeeping Terminology. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – Vasyly' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

The thesis represents the first systematic research into Ukrainian beekeeping terminology formation in Ukrainian linguistics. The materials of the research may serve as the basis for theoretical studies in Ukrainian terminology and lexicography in particular for compiling defining, defining-translation and translation dictionaries of beekeeping terms and related spheres of knowledge; as well as in the educational process of specialised universities and faculties when teaching special courses on terminology. The information obtained allows to trace the tendencies of further UBT development, its regulation and standartisation.

The study examines the development of the Ukrainian beekeeping terminology identifying the main periods of its periodisation. The origin of the analysed terminology begins in the era of building human knowledge about the environment and food provision. Four main periods have been distinguished in the formation and development of the Ukrainian beekeeping terminology: I period – the appearance of wild honey harvesting / apiculture lexis (the 10th – the middle of the 14th century); II period – the formation of bee-log apiculture prototerminology (the second half of the 14th century – the end of the 18th century); III period – the formation of frame beekeeping terminology (the beginning of the 19th – the end of the 20th century); IV period – the formation of commercial beekeeping terminology (the end of the 20th – the beginning of the 21st century).

Each of the above periods reflects the structure of the industry itself, its history, ways of production, and technical facilities development; the emergence of new equipment,

processes, and nominations which find their reflection in new terminological units in each period.

With the introduction of rational beekeeping, the first scientific works of native researchers – O. I. Pokorsko-Zhoravka, O. S. Ponomariv, P. I. Prokopovych, and N. M. Vitvytskyi – appeared at the beginning of the branch scientific and theoretical foundations development. On the pages of various scientific publications, the issues of the industry terminological support were raised, in particular in the magazines “Osnova” and “Cherhova Sprava”. During this period the industry terminology was replenished with foreign terms to denote bee diseases and their anatomical structure; the group of names denoting beekeeping equipment was substantially enlarged. The class-aspect differentiation of concepts and terms was initiated. Beekeeping scientific terminology was actively developing.

The end of the 20th – the beginning of the 21st century was marked by the emergence of new areas in beekeeping and sub-disciplines of sciences which needed new terms for their designation (*apitherapy, apology, artificial breeding of bees*, etc.). Replenishing UBT with new terms required their systematisation and regularisation, alongside compiling branch dictionaries which Ukraine lacked. This gap was to a certain extent filled by the “Dictionary of beekeeping: English-Russian-Ukrainian” published by P. I. Prokopovych Institute of Beekeeping and the “Dictionary of beekeeping: German-Russian-Ukrainian” edited by M. L. Aleksenitser, L. I. Bodnarchuk, and K. V. Dobrovolska.

The analysed units are structured according to the field model, the composition of the nucleus and periphery of the investigated terminology. The core of the Ukrainian beekeeping terminology is constituted by the Proto-Slavonic names (*бджола, мед, трут, матка, бортъ, колѣда, пчѣльник (пчеловѣд), пѣсіка*). Proper Ukrainian terms form the basis, derived mainly from nuclear terms according to different derivational patterns. The borrowings in UBT make up a small part, most of which relate to the periphery of the terminological system. The largest part of the borrowings in beekeeping terminology are terms borrowed from English, Greek, Latin, and Russian. Among them there are cross-disciplinary terms denoting components of honey, royal jelly, drone fluid, bee venom; cerago. On the basis of logical-conceptual and subject-semantic features, the thematic and lexical-semantic classifications of the analysed terminology were carried out, as a result 29 main thematic groups, 40 subgroups, 55 lexical-semantic groups, 45 subgroups and 2 micro groups were distinguished.

The paradigmatic relations between them are analysed. The main systemic phenomena (hyper-hyponymy, synonymy, antonymy, polysemy and homonymy) are described and their features are determined.

The system of beekeeping terminology in the bulk of modern Ukrainian literary language is established. Beekeeping terms derivational patterns, their models, and the degree of their productivity are determined.

Terminology in UBT functions according to the general laws of word-formation: morphological (fixation, basic- and word-building) and non-morphological (lexical-semantic, syntactic). Among the morphological methods, fixation and composition are

singled out. Among the non-morphological methods, the syntactic method proves to be the most productive one.

The lexico-semantic method of term formation refers to diachronic methods, the essence of which is the use of words available in the language in a new meaning, which results from metaphorisation and metonymisation. One of the UBT terminology sources is the borrowing.

Key words: Ukrainian terminology of beekeeping, beekeeping term, thematic group, field structure, lexical-semantic relations, word-formation model, term-phrases.